

**INNOVATIVE METHOD IN DEVELOPMENT OF THE
REPUBLIC OF KAZAKHSTAN ECONOMY**

Gabdolkarym Asylyay

Eurasian National University in the name of L.N. Gumilev

Astana, Kazakhstan

Abstract

In this report the level of innovative development in economy and New accelerated industrial-innovative development program of the Republic of Kazakhstan are analyzed. The examination of the innovation index of countries in world market and the place of Kazakhstan in world market is carried out. The results of the first period of program 2010 – 2014 are analyzed and the results of the second period 2015 – 2019 are predicted and expected results are investigated. SWOT-analysis of the function of New accelerated industrial-innovative development program is carried out. The function of program in transition of Republic of Kazakhstan to the "green" economy is made and current results are analyzed. The aim of this work is to show the impact of the program on the economy of country, social status of people and employment rate.

Keywords: economy, innovation, index, integration, state, program, industry, politics, resource, development, «green» economy.

Қазақстан Республикасында экономиканың басым секторларын дамытуды және индустриялық-инновациялық қызметті мемлекеттік қолдауды жүзеге асыру ел келешегінің дамуындағы ең басты бағыттардың және міндетті шарттардың бірі. Қазіргі кезде инновациялық типті экономикаға дүние жүзінің көптеген елдері қолдануда. Көптеген аса дамыған елдер инновацияны дамытуды ертеректе бастап кеткен. Соның

біріне бүгінде экономикасы қарыштап дамып, әлемдік экономикада көш бастап келетін АҚШ-ты атап өтуге болады. АҚШ 2017 жылы әлем елдері арасындағы инновациялық индексі бойынша төртінші орынға тұрақтады. АҚШ – тың дәстүрлі басым бағыты білім беру жүйесі болып табылады. Әлемдегі ең үздік он жоғары оқу орынының жетеуі АҚШ – та орналасқан. INSEAD ұйымының атқарушы директоры Брун Ланвинның пікірі бойынша: «АҚШ дағдарыс кезінде инвестиция көлемі мен инновациямен байланысты экономика және де басқа да салалардағы зерттеу деңгейін төмендетпеген бірден – бір мемлекет. Сонымен қатар америкалықтар бағдарламалық қамтамасыздандыру мен ғылыми бағыттағы жұмысбастылық деңгейін арттырды». /1/

Инвестициялық индексі көш бастайтын төрт ел Швейцария, Швеция, Нидерланды, АҚШ – «инновациялық сапасы» бойынша ерекшеленеді. Бұл мемлекеттердің негізгі индикаторы болып жоғарғы білім берудің даму деңгейі, ғылыми жарияланымдар мен халықаралық патентке өтініштер санының көптігімен ерекшеленеді. Қытай мемлекеті инновация сапасы жөнінен әлемдегі табыс деңгейі орташа мемлекеттер арасында көш бастап, 25 орынға тұрақтады.

Корнель университеті жанындағы басқарудың жоғары мектебінің деканы Сумитра Дутта инновациялық жарылыс үшін маңызды рөлді инновацияға инвестиция көлемі алады деген болатын. Сондай – ақ ол мемлекеттер тез өзгеруші ғаламдық экономикада табысты бәсекеге тусуі үшін білімді реформалау мен жеке ғылыми зерттеу потенциалын өсіруге көп көңіл бөлу керектігін өз баяндамасында атап өткен болатын.

Инновациялық елдер рейтингісінде 2017 жылы Қазақстан Республикасы 78 – ші орынға тұрақтады. «Экономикалық зерттеулер институты» АҚ сарапшыларының пікірінше Ғаламдық инновация индексіндегі Қазақстанның тұрақты бағытына қарамастан, Қазақстан

ұлттық қолдау жүйесімен инновацияны еңгізуде әлі де қалыптасу кезеңінде. /2/

Қазақстанның басым мақсаттарының ең негізгісі – инновациялық жағдайды дамыту арқылы әлемдік экономикалық жүйеге Қазақстанның интеграциялануының нәтижелі жүйесін құру. Негізінен индустриалы-инновациялық бағыт дағдарыстан кейінгі Қазақстанның дамуы моделінің негізі болып табылады. Елбасымыз халыққа Жолдауында «Қазақстан – 2050» даму Стратегиясын ұсынды. «Оның басты мақсаты – мықты мемлекеттің, дамыған экономиканың және жалпыға ортақ еңбектің негізінде берекелі қоғам құру, Қазақстанның әлемнің ең дамыған 30 елінің қатарында болуы. Жаңа бағыттың экономикалық саясаты – пайда алу, инвестициялар мен бәсекеге қабілеттіліктен қайтарым алу принципіне негізделген түгел қамтитын экономикалық прагматизм». Ел экономикасының қарқынды өсуінің қажетті шарты ғылыми-техникалық, өндірістік, қаржылық және институционалдық саланың өзара байланысты қалыптасуына ықпал ететін инновациялық жолға өту болып табылады. Мұнымен бірге басты міндет ғылымның дамуын, жаңалықтардың қозғалысы, озық өндірістік технологияларды әзірлеу және еңгізуге ынталандыруға шақыратын индустриалды-инновациялық саясатты қалыптастыру болып табылады.

Қазақстан Республикасының Президенті Н.Ә.Назарбаевтың «Жаңа кезең – жаңа экономика» атты мақаласында «Жаңа экономика кең тұрғыда — бұл жоғары технологиялар, ғылымды көп қажет ететін, барлық салалар мен сегменттерде инновациялармен қаныққан экономика. Шикізаттық және индустриялық экономикадан интеллектуалдық ресурстарға, ғылымды көп қажет ететін және ақпараттық технологияларға негізделген осынау сапалық басқа құбылысқа көшу әлемдік шаруашылықтың барынша маңызды үрдістерінің біріне айналды», –

деген сөздері еліміздің бүгінгі күнінің даму бағытын сипаттайды. Сол себепті Қазақстан бәсекеге қабілетті экономиканың үлгісін таңдай отырып, негізгі мақсаты шикізат бағытынан қол үзуге ықпал ететін экономика салаларын әртараптандыру жолымен елдің тұрақты дамуына қол жеткізу, ұзақ мерзімді жоспарда сервистік-технологиялық экономикаға өту үшін жағдай жасау болып табылатын индустриялық-инновациялық стратегияны іске асыра бастады. /3/

Әлемде инновациялық қызметті қолдау тәжірибесінің қаншалықты көп болғанымен де Қазақстан экономикасы үшін ең қолайлысын, тиімдісін елдің экономикалық, ғылыми-техникалық, табиғат-климаттық ерекшеліктеріне қарай таңдаған жөн. Бұл шетелдік тәжірибені бірден көшіре салу емес, керісінше олардың инновациялық ынталандыру шараларын зерттеп, соған қарай инновациялық процестерді жүзеге асыру жүйесінің қазақстандық моделін қалыптастыру болып табылады. Инновациялық факторларды өндіріске енгізу арқылы жалпы ішкі өнім көлемін тез қарқынмен дамыту мүмкіндігі пайда болады және бұл факторлар ел экономикасының дамуын экстенсивті бағыттан, интенсивті бағытқа бет бұруға жағдай жасайды. /4/

Экономиканың жаңа даму кезеңіне өту процесі халық шаруашылығының нақты секторын, әсіресе ең басты саласы болып табылатын индустрияны қайта құру мен дамытуда маңызды да сапалы өзгерістер енгізумен басталды. Аталмыш кезеңде индустриялық өнімдер өндірісінің артуы осы сала құрылымындағы жағымды өзгерістермен байланысты болды. Дәлірек айтсақ, мұнай, газ, қара және түсті металлургия мен азық-түлік және текстиль индустриясы өнімдерін өндіру және өндеуге қатысты салалардың салмақ үлесі айтарлықтай мөлшерде артты. Жаңа үдемелі индустриялық-инновациялық дамытудың бағдарламасының бірінші кезеңі жүзеге асқан 2010-2014 жылдары ішінде

672 жоба іске қосылыпты. Ең бастысы, 69 мыңға тарта жаңа жұмыс орындары ашылған. Сөйтіп, әлемде жұмыссыздық атты мәселе артып тұрған тұста Қазақстанның осы саладағы көрсеткіші бақылауда ұсталды. Сонымен қатар, өткен жылдар ішінде индустрияландыру арқасында Қазақстанда бұған дейін шығарылмаған 325 түрлі жаңа өнімдер өндірісі игеріле бастаған. Бұл да индустрияландыру саясатының ел игілігіне айналғанының нақты көрінісі. Жалпы, индустриалды-инновациялық даму бағдарламасының 2010-2014 жылдары жүзеге асқан бірінші кезеңіндегі келесі жағымды нәтижелерге әкеп соқты:

1. Көптеген нормативті құқықтық актілерді қабылдаумен өндірістік саясаттың негізі салынды;

2. Қазақстан өндірісінің әртараптануына негіз салынды: шикізатті емес экспорт, шикізатты емес сектор инвестициялары;

3. 500-ге жуық жаңа өнеркәсіп ашылды, олардың өңдеуші өнекәсіптегі бөлігі 9,4% құрады;

4. Индустриядағы жұмыспен қамтамасыз ету осы 4 жыл ішінде 9%-ға өсіп, 1млн-нан астам адам құрады;

5. Еңбек өнімділігі өсті;

6. Тура шетелдік инвестициялардың 90 млрд доллары жұмылдырылды;

7. Өнекәсіпті дамыту институттарының жүйесі жасалды.

Жүзеге асыру барысында, бағдарламаның 2015-2019 жылдардағы екінші сатысында ескеретін сабақтар алынды:

- Салалардың кең спектрі мемлекеттік қолдауды тиімді жұмсауға жол бермейді;

- Жүзеге асыру барысының сапасыз мониторингі;

- Мемлекеттік, жергілікті орындаушы органдардың дамыту институттарымен баяу өзара әрекеттесуі, ал ол уақыттық шығындарға әкеп соқтырады;

- Тиімділігі жетімсіз инвестициялау мен қаржылау жүйесі.

Индустриалды-инновациялық даму мемлекеттік бағдарламасын іске асыру нәтижесінде Қазақстан 2019 жылға қарай келесі экономикалық көрсеткіштерге қол жеткізу міндеті қойылған:

- өңдеуші өнеркәсіп өндірген өнім көлемін нақты мәнде 43 %-ға ұлғайту;

- өңдеуші өнеркәсіпте жалпы қосылған құнды нақты мәнде кемінде 1,4 есе ұлғайту;

- өңдеуші өнеркәсібінде еңбек өнімділігін нақты мәнде 1,4 есе ұлғайту;

- шикізаттық емес (өңделген) экспорт құнының көлемін кемінде 1,1 есе ұлғайту;

- өңдеуші өнеркәсіптің энергияны қажет етуін кемінде 15%-ға азайту;

Жоғарыда аталған тәжірибеге сүйенумен қазіргі индустриялық-инновациялық даму бағдарламасы жүргізілуде. 2015-2019 жылдарға арналған екінші кезеңінде Үкімет нақты басым салаларды айқындау, экспорт бағдарын арттыру, бизнестің қатысуын арттыру, кластерлерді дамыту мен өңірлердің мамандануын тереңдету секілді мәселелерге барынша мән берген. Бағдарламаның негізгі мақсаты диверсификацияны ынталандыру және өңдеуші өнеркәсіптің бәсекеге қабілеттілігін арттыру болып табылады. «Бірінші бесжылдықта негізінен қолданыстағы кәсіпорындарды жаңғырту шаралары жүзеге асты, сонымен бірге екінші бесжылдық үшін қуатты салаларды қалыптастыруға өндірістік негіз қаланды. 2017 жылға дейінгі қабылданған Мұнай және газ секторын

дамытудың кешенді жоспарына сәйкес, елімізде мұнай өңдеу 17,5 млн тоннаға, мұнай тасымалы 98 млн тоннаға жетуі тиіс. Газ өндіруді жылына 35 млрд текше метрге жеткізу міндеті де бар. Мұның барлығы экономика үшін аса маңызды салалар екеніне тоқталған Қазақстан Республикасы президенті Н.Ә.Назарбаев осы бағытта білікті кадрларды даярлаудың маңыздылығын ерекше атап өтті. Президенттің айтуынша, білікті кадрлар ең алдымен индустрияландыру сұранысының талаптарына жауап беруі тиіс. Соған орай, Білім және ғылым министрлігі мен барлық өңірлер алдында білікті мамандар дайындау міндеті тұр. Қазірдің өзінде сұранысқа ие 20 мамандық пен 9 оқу орны анықталған. /5/

Бағдарламаның жүзеге асу кезеңінде мемлекет:

- мұнай және газ өңдеу, мұнай-газ-химия, мұнай-газ-химиялық машина жасау және мұнай-газ өнеркәсібінің сервистік қызметтерімен байланысты базалық ресурстар секторының ұлттық кластерінің бірі:

-өңдеуші өнеркәсіптің нарықтық нысаналық секторының конкурстық рәсім нәтижесі бойынша анықталатын үш аймақтық кластері;

-«жаңа экономиканың» секторларындағы екі инновациялық кластерлер, Астана қаласында («Назарбаев университет» кластері), Алматы қаласында («Инновациялық технологиялар Паркі» кластері) теңдестірілген қуаттау және дамуға шоғырландырады. /6/

Инновациялық саясаттың іске асуының белсенділігі негізі қаржы мәселесіне, оларға деген экономикалық қажеттілікті анықтайтын нарықтық сұранымға, бәсекелік ортаның дамуына, ғылыми-техникалық әлеуеттің дамуы, тұрғындардың менталитеті, олардың білімі мен мәдени деңгейі және сыртқы экономикалық байланыстарға тәуелді. Бұлардың әрқайсысы инновациялық процесстерге тікелей немесе жанама түрде әсер етіп отырады.

Қазақстанның «ЕХРО-2017» дүниежүзілік көрмесін өткізу құқығына

ие болуы Қазақстанды әлем елдеріне танытудың жаңа кезеңі ғана емес, инновациялық дамудағы қуатты серпінге негіз болды. Қазақстан Президенті Нұрсұлтан Назарбаев Астана қаласында ЭКСПО-2017 халықаралық мамандандырылған көрмесін ұйымдастыру және өткізу мәселелері жөніндегі Мемлекеттік комиссияның отырысында сөйлеген сөзінде: «ЭКСПО көрмесі – жаһандық ауқымдағы оқиға. Ол маңыздылығы жағынан ірі экономикалық форумдармен, туристік тартымдылығы бойынша әлемдегі ең танымал спорттық ойындармен салыстыруға болады. Көрменің өтуі біздің елімізге ірі инвестиция тартуға мүмкіндік туғызуда. Сондай-ақ ЭКСПО көрмесін өткізу арқылы Қазақстан «жасыл экономиканы» дамытуға тікелей септігін тигізетін жаңа технология мен инновация алады» - деп атап өткен болатын.

Әлемдік табиғат қорының 2010 жылғы есебі бойынша, тірі планета индексі (биоәртүрліліктің жағдайын сипаттайды) 1970 жылмен салыстырғанда 30 пайызға азайған. Ал адамзаттың экологиялық ізі (адамның табиғи ресурстарға қажеттілігі) 1966 жылдан бері екі есе ұлғайған. Егер осы қарқын сақталса, 2030 жылы осы өмір сүру қалпымызды сақтау үшін 2 планетаның ресурстары қажет болады, ал 2050 жылға дейін – 2,8. Яғни адамзаттың қажеттіліктеріне жер жауап бере алмайтын жағдайға келіп отырмыз. Жер планетасын болашақ ұрпаққа сақтап қалудың, тұрақты дамудың бірден бір жолы – жасыл экономика. Сонымен, “жасыл” экономика бұл жердің табиғи капиталын жасайтын не арттыратын және экологиялық қауіп пен тәуекелді азайтатын салаларға негізделген экономика. /7/

«Жасыл» экономика жолына көшу «Қазақстан — 2050» Стратегиясында басым бағыттардың бірі ретінде көрсетілген. «Жасыл экономика» еліміздің орнықты дамуын қамтамасыз етудің маңызды құралдарының бірі болып табылады. «Жасыл экономикаға» көшу

Қазақстанның әлемнің неғұрлым дамыған 30 елінің қатарына кіру жөнінде қойылған мақсатқа қол жеткізуін қамтамасыз етеді.

Ел алдында тұрған «жасыл экономикаға» көшу жөніндегі негізгі басым міндеттер:

1) ресурстарды (су, жер, биологиялық және басқа) пайдалану мен оларды басқару тиімділігін көтеру;

2) қолда бар инфрақұрылымды жаңғыртып, жаңаларын салу;

3) қоршаған ортаға қысымды жұмсартудың рентабельдік жолы арқылы халықтың әл-ауқаты мен қоршаған ортаның сапасын көтеру;

4) ұлттық қауіпсіздікті, соның ішінде су қауіпсіздігін көтеру болып табылады.

5) «жаңа экономиканың» секторларындағы екі инновациялық кластерлер, Астана қаласында («Назарбаев университет» кластері), Алматы қаласында («Инновациялық технологиялар Паркі» кластері) теңдестірілген қуаттау және дамуға шоғырландырады.

«Жасыл экономикаға» көшуді іске асыру мәселелері «жасыл экономикаға» көшу мәселелері жөніндегі Қазақстан Республикасының заңнамалық актілерімен реттелетін болады. Есептеу бойынша 2050 жылға қарай «жасыл экономика» шеңберіндегі жаңартулар ЖІӨ-ні 3 пайызға қосымша ұлғайтып, 500 мыңнан астам жаңа жұмыс орындарын құруға, өнеркәсіп пен қызмет көрсетулердің жаңа салаларын қалыптастыруға, халық үшін сапалы өмір сүру стандарттарын қамтамасыз етуге мүмкіндік береді. /8/

Индустриялы саясатты жүргізгенде әрбір мықты және әлсіз жақтарды және олардан таралатын мүмкіндіктер мен қатерлерді ескеру қажет.

Кесте 1 - Индустриялы саясатты жүргізу қызметіне ахуалдық

(SWOT) талдау

Күшті жақтары	<p>1. Табиғи ресурстарға байлық</p> <p>Табиғи ресурстар қоры бойынша республикамыз 6 орын алады, және уранның ірі экспортерлерінің бірі болып табылады. Сонымен қатар Қазақстанда 110 кездесетін элементтердің 99-зы табылған, мұнай мен газдың 160 кен орындары табылды.</p> <p>2. Саяси және экономикалық тұрақтылық</p> <p>Тұрақты саяси жүйе тұрғызылып жұмыс істейді, ол сонымен бірге макроэкономикалық тұрақтылықты қамтамасыз етеді.</p> <p>3. Тұрғызылған индустриалды саясат</p> <p>Даму институттарының, холдингтардың және мемлекеттік ұлттық компаниялардың бар болуы белсенді индустриялы дамуды өйткізудің негізі болып табылады.</p> <p>4. Жақсы ниетті іскерлік конъюнктурасы</p> <p>Реформалар нәтижесінде Қазақстан іскерлік климат пен оның сапасының көтерілуінде табысқа жетті.</p>
Әлсіз жақтары	<p>1. Өндіруші өнеркәсібінің әлсіз инвестициялау белсенділігі</p> <p>Осы секторда инвестициялау белсенділігі Ресей, Қытай мен Бразилия тәрізді елдерден артта қалуда.</p> <p>2. Квалификацияланған мамандардың шектеулі саны</p> <p>Компаниялар квалификацияланған мамандар тапшылығын сезініп, оны Қазақстандағы өндірісті</p>

	<p>дамытудың басты бөгеуі деп санайды.</p> <p>3. Әлем нарықтарына бөгеу</p> <p>Қазақстан үшін жаһандық халықаралық сауда жолдарына шығу қиын. Экспорт дамуы оның порттар мен жолдар инфраструктураларына шығуына байланысты.</p> <p>4. Инфраструктураның мәселелік салалары (транспортты-логистикалық, энергетикалық пен сумен қамсыздандыру)</p> <p>Қазақстан кәсіпкерліктері шетелдік бақталастарынан жоғарыда аталған инфраструктура салалаының жеткіліксіз дамуына байланысты артта қалуда.</p> <p>5. Шағын мен орта бизнестің тапшылығы мен мемлекет басымдылығы</p> <p>Шағын кәсіпкерліктер өңдейтін өнеркәсіпте 16%, ал орта - 8% құрайды.</p> <p>6. Инновациялардың жеткіліксіз жоғары бәсекелесу қабілеті</p> <p>Қазақстан инновациялық жүйенің бәсекеге қабілеті бойынша тек 45-ші орнын алады.</p>
Мүмкіндіктері	Индустриялы дамудың мүмкіндіктері болып, осындай бағыттар бола алады: шикізат алудың кешенділігін арттыру; өңдейтін өнеркәсіптердің жабдықтарға сұранысының өсуі; Кедендік Одақ нарығына шығу; қазіргі заманғы басқару технологиялар көмегімен еңбек өнімділігін

	арттыру; сонымен қатар ішкі сұранысты мемлекеттік сатып алу арқылы арттыру.
Қауіптер	Әлі де созылып жатқан қаржылық дағдарыстың экономикаға әсер етуі; әлемдік өнеркәсіп нарығындағы жағдай; отандық кәсіпкерліктерінің төмен бәсекелестік қабілеті; экономиканың құрамдық байяулау қатері мен әлемдік пен ішкі нарықтардағы абыройсыз бақталастық бола алады.

Қорыта келгенде, Қазақстанның қалпына келетін энергия көздерін дамыту мүмкіндіктері мол. Мемлекеттің дұрыс бағытталған саясаты Қазақстан үшін жасыл экономикалы ел болуға, яғни экологиялық-энергетикалық таза, инновациялы, әлеуметтік-экономикалық дамудың жоғары көрсеткішіндегі ел болуға мүмкіндік береді. Индустрияландыру саясатының экономиканың теңдестірілген құрылымын жасауға және жана жұмыс орындарын ашуға бағытталады. Республикада индустриалды-инновациялық стратегия негізінде, өңірлердің ішінде бәсекелестік қабілеті жоғары және экспортқа бейімделген секторларды анықтау арқылы, жалпы өңірлердің дамуына институционалды қолдау көрсету Қазақстан Республикасының негізгі мақсаты болып отыр. индустриалды-инновациялық даму бағдарламасының 2010-2014 жылдары жүзеге асқан бірінші кезеңінде мемлекет үшін тиімді нәтижелерге қол жеткізілген болатын. 2015-2019 жылдарға арналған Үдемелі индустриалдық-инновациялық даму мемлекеттік бағдарламасы «Қазақстан-2050» Стратегиясы мен әлемнің 30 дамыған елі қатарына кіру мақсатының маңызды құралына айналатын болады. Жалпы айтқанда, ел экономикасын өрге сүйрейтін әлеуметтік-экономикалық жаңғыртудың басты

бағытының бірі - индустриалдық-инновациялық даму халықтың әлеуметтік жағдайын жақсартуға оң ықпалын тигізетіндігі ақиқат.

Пайдаланылған әдебиеттер тізімі

1. Назарбаев Н. Стратегия становления постиндустриального общества и партнерство цивилизаций. –Москва: Экономика, 2008. - 398 с.

2. (http://www.inform.kz/ru/global-nyy-indeks-innovaciy-kazahstan-podnyalsya-na-5-poziciy_a2679246)

3. Назарбаев Н. Лайықты болашаққа сенімді болайық // Ақиқат. 2009. № 10. -Б. 12.11

4. Назарбаев Н.Ә. Қазақстан - 2030. Барлық қазақстандықтардың өсіп-өркендеуі, қауіпсіздігі және әл-ауқатының артуы. Алматы: Білім, 1998.-256 б.

5. Назарбаев Н. Қазақстан дағдарыстан кейінгі дүниеде: болашаққа интеллектуалдық секіріс // Егемен Қазақстан. 14 қазан 2009 жыл. 1- 2 б.

Қазақстан Республикасы Президентінің 2010 жылғы 1 ақпандағы № 922 Жарлығымен бекітілген “Қазақстан Республикасының 2020 жылға дейінгі Стратегиялық даму жоспары” // Ана тілі. 2010 жылғы 12-19 ақпан. –Б. 4-7.

6. (<http://www.mid.gov.kz/kk/pages/kazakhstan-respublikasynyn-2015-2019-zhyldarga-arnalghan-memleketтик-industrialdy-innovaciyalыk>)

7. /<http://www.wwf.ru/resources/publ/book/436/>

8. (<https://strategy2050.kz/news/1211>)